

PANEVĖŽIO URBANISTINĖ RAIDA IKI 1871-1872 M. ALGIMANTAS MIŠKINIS

Panevėžio, kuris XVI a. antroje pusėje tapo pavieto centru, istorinė raida pačiais bendriausiais bruožais dar XIX a. buvo neblogai žinoma. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje reziumuotos iki tol apie miesto raidą skelbtos žinios (84) ir, remiantis kai kuria archyvine medžiaga, konkrečiau aprašytas jo kūrimosi laikotarpis (94). Po Antrojo pasaulinio karo, be keleto turistinių leidinių, paskelbti du išsamūs straipsniai apie Panevėžį XVI a. (90, 89). trumpai aprašyta jo ūkinė - ekonominė veikla (101) ir viso Upytės krašto apgyvendinimo panorama (86). Tačiau Panevėžio urbanistinė raida beveik nenagrinėta. Šia tema tik pastaraisiais metais pasirodė du straipsniai, kuriuose bandyta aptarti miesto teritorijos ir gatvių tinklo plėtotę nuo XVI a. iki XIX a. aštunto dešimtmečio (92, 93).

Šiame straipsnyje gerokai papildoma ir šiek tiek patikslinama apie Panevėžio urbanistinę raidą skelbtoji medžiaga.

Panevėžio rajone rasta daug II-IV a. puošnių dirbinių, kurie rodo, kad pirmajame tūkstantmetyje šioje teritorijoje buvo vienas iš svarbiausių lietuvių amatininkystės centrų (83, 24). Be to, XIV a. Livonijos ordino kronikose paminėta nemažai Panevėžio apylinkėse ir kiek atokiau nuo dabartinio miesto esančių gyvenviečių (Molainiai, Nevėžininkai, Uliūnai, Barklainiai, Velžys ir kt.). Visa tai rodo, kad XIV a. šis kraštas buvo gana tankiai apgyvendintas. Tačiau tokia išvada ne visai atitinka bendrą Upytės krašto (žemės, valsčiaus, pavieto) apgyvendinimo raidą. Nustatyta, kad teritorija, kurios centre vėliau įsikūrė Panevėžys, net iki XIV a. vidurio buvo beveik ištiesai apaugusi miškais, o juose telkšojo nemažai pelkių (86, 10-11). Todėl visos gyvenvietės į šiaurę nuo Ramygalos ir Krekenavos, išskyrus Upytę, buvo mažos ir nereikšmingos, taigi neturėjo ir gynybinės reikšmės. Šiame plote buvo tik viena svarbesnė Upytės pilis (70, 27). Nors Panevėžyje, prie Nevėžio ir Sirupio santakos, taip pat buvo kalvelė (sunaikinta XX a. pirmoje pusėje), o jos viršūnėje - pylimo apjuosta aikštelė (81, 121), tačiau nėra tikrų žinių, kad tai piliakalnis (prie kurio XIV a. galėjo būti pastovi gyvenvietė), o ne pagoniška šventykla (85, 128).

Manoma, kad dabartinio Panevėžio vietoje gyvenvietė atsirado dar XIV a. (86, 128; 76, 4), ir tuo metu tai jau buvo mažas miestelis (82, 345). Matyt, tai siejama su spėjamu karaimų įkurdinimu Panevėžyje Vytauto laikais (123, 185; 78, 66). Tačiau visa tai tik prielaidos, kurioms pagrįsti rimtesnių argumentų nepateikta, juo labiau, kad Panevėžys neminimas XIV a. kalavijuočių kronikose, o jį tapatinti su kronikose paminėtais Nevėžininkais kol kas irgi nepakanka argumentų.

Remiantis šiuo metu žinoma medžiaga, pripažinta, kad rašytiniuose istorijos šaltiniuose Panevėžys pirmą kartą paminėtas 1503 m. (94, 6; 90, 125). Tais metais didysis kunigaikštis Aleksandras davė Ramygalos klebonui žemės sklypą iš savo Panevėžio dvaro ir leido statyti bažnyčią "tarp Nevėžio ir Lėvens", nes vietos gyventojai laikėsi pagonybės, mat Ramygalos bažnyčia jiems buvo toli - tie jos nelankė (58). Taigi, matyt, neturėtų kilti abejonių dėl to, kad vieta, kurioje leista statyti bažnyčią, XV a. pabaigoje jau apgyventa. Vadinasi, Senajame Panevėžyje žmonės pradėjo kurtis galbūt dar nuo XV a. vidurio. Tam palankesnės sąlygos čia, kaip ir kitose Upytės krašto girių vietose, susidarė 1435 m. sutriuškinus Livonijos ordiną ir pradėjus intensyviau eksploatuoti girias. Manoma, kad per šias girias ėjo pagrindiniai keliai: iš Ramygalos į Livoniją ir iš Žemaitijos į šiaurės rytus - Daugpilio link. Prie šio kelio ir įsikūrė Senasis Panevėžys.

1509 m. abipus kelio, jungusio dešiniajame (šiauriniame) Nevėžio krante buvusius Venslaviškių ir Plukių kaimus, jau stovėjo Senojo Panevėžio bažnyčia, karčema ir kelios trobelės. Bažnyčia pastatyta 1507 m. (94, 6, 7; 91, 758). Tai buvo nedidelis medinis pastatas su bokšteliu ir kupolu. Nurodoma, kad jis stovėjo prie kelių sankryžos. Kitoje jos pusėje, už kelio į šiaurės rytų Lietuvą ir Daugpilį, buvo turgaus aikštė (94, 7). Taigi Senasis Panevėžys iš karto formavosi kaip

radialinio plano miestelis.

Kol kas nėra konkrečių žinių, kada įsikūrė Naujasis Panevėžys, davęs pradžią miesto daliai kairiajame Nevėžio krante (89, 72). Ankstesniuose darbuose būdavo nurodoma, kad Naujasis Panevėžys atsirado tik XIV a. pabaigoje (67, 362; 120, 31; 76, 4; 84, 130). Tačiau bent kiek pastudijavus istorinę medžiagą, tampa aišku, kad tokia nuomonė klaidinga. Kadangi 1503 m. bažnyčią leista statyti Senajame Panevėžyje, o ne prie didžiojo kunigaikščio dvaro kairiajame Nevėžio krante - t. y. būsimo Naujojo Panevėžio vietoje (motyvuojama tik dideliu atstumu nuo Ramygalos, neužsimenant apie Nevėžio gamtinę būklę), todėl nereikėtų abejoti, kad tuo metu Naujojo Panevėžio gyvenvietės dar nebuvo. Priešingu atveju, bažnyčia veikiausiai čia (t. y. prie valdovo dvaro) ir būtų pastatyta. Naujojo Panevėžio gyvenvietė atsirado turbūt kiek vėliau. Tai matyti ir iš 1519-1521 m. Žygimanto Senojo rašto dėl Ramygalos klebono skundo, kad didžiojo kunigaikščio Panevėžio dvaro tarnautojai, leisdami prekiauti degtine ir steigdami karčemas Naujajame Panevėžyje, pažeidė Ramygalos klebono teises Senajame Panevėžyje (59). Iš šio dokumento galima spręsti, kad: pirma - Naujajame Panevėžyje turgūs leisti ir karčemos įsteigtos vėliau, negu tokia teisė duota Ramygalos klebonui Senajame Panevėžyje; antra - 1519-1521 m. Naujasis Panevėžys jau buvo miestelis.

Manoma, kad daugiausia reikšmės Naujajam Panevėžiui augti turėjo svarbus prekybos kelias, kuris turbūt nuo seno ėjo per šią vietovę į Rygą, o 1560 m. dokumente jis vadinamas "Didžiuoju Kernavės keliu į Livoniją" (10). Šis kelias iki vėlesnės Naujojo Panevėžio turgaus aikštės pietinės ribos, matyt, ėjo Ramygalos gatvės trasa, o už aikštės suko į šiaurės vakarus link tilto per Nevėžį, kuris buvo už Plūkių kaimo, ir, įsijungęs į dešiniuoju upės krantu nuo Senojo Panevėžio vingiavusį kelią, suko Livonijos link. Sprendžiant iš kiek vėlesnių duomenų, į šį kelią vakarinėje Naujojo Panevėžio pusėje įsijungė kelias, vedęs iš Žemaitijos per Šeduvą ir Upytės miškus Kamajų bei Daugpilio link. Už tilto per Nevėžį, paminėto 1548 m. ir buvusio į vakarus nuo dabartinio tilto, šis kelias suko į vakarinį Senojo Panevėžio pakraštį. Vadinasi, Naujojo Panevėžio plano "griaučius" sudarė trys pagrindiniai keliai. Logiška, kad miestelyje ilgainiui susidarė trikampė aikštė, kurios užuomazga veikiausiai išryškėjo ėmus rinktis turgams, o tai įvyko, sprendžiant iš 1519-1521 m. Žygimanto Senojo rašto, XVI a. antrajame dešimtmetyje. Vadinasi, tuo metu Naujojo Panevėžio miestelyje jau susidarė radialinis planas.

Naujasis Panevėžys augo kur kas sparčiau už Senąjį Panevėžį. Jau XVI a. antrajame dešimtmetyje tai buvo didokas ir, matyt, gana reikšmingas miestelis, nes nuo 1529 m. figūravo nepriviligijuotų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąrašuose (121, priedų p. CV-CIX). 1548 m. ir 1560 m. dokumentuose jis vadinamas miesteliu (10,64), o 1551 m. mokėjo karo reikalams 10 kapų grašių (kiek ir Ukmergė, Vilkija, Veliuona, daugiau negu Raseiniai, Punia, Alytus, Ašmena, Krėva) (126, priedų p. 47). 1551 m. dokumente Naujasis Panevėžys vadinamas Nevėžio miesteliu, o 1567 m. karo mokesčių sąrašė - Panevėžiu (tuo laiku jis mokėjo vienus iš didesnių mokesčių - 30 kapų grašių, kaip ir Šiauliai, Jurbarkas, Lyda) (126, priedų p. 187).

1554-1556 m. Žemaičių žemės aprašyme (51, 118; 60, 61) Naujasis Panevėžys pirmą kartą gana išsamiai apibūdinamas. Jis pavadintas miestu: jame buvo 64 karčemos, (51 alaus, 10 degtinės, 3 midaus) ir 11 mėsinų (skerdėjų). Paminėtas turgus ir trys gatvės. Prie turgaus buvo 26 sklypai, prie gatvių - 83. Kiti sklypai (iš viso jų suskaičiuota 144) buvo įvairiose miesto vietose (84, 129; 91, 758; 78, 66; 76, 4). Naujojo Panevėžio gatvės neturėjo pavadinimų, tad jų padėtį galima lokalizuoti pagal kitus požymius. Vienoje gatvėje, ėjusioje iš turgaus, buvo daugiausia sklypų (vienoje pusėje - 20, kitoje - 15), todėl ji veikiausiai tapatinta su vėlesne Ramygalos gatve, kuri net XIX a. Panevėžyje buvo ilgiausia. Antroji gatvė, kuri ėjo iš turgaus link Plūkių kaimo, neabejotinai sutapo su keliu į Livoniją ir, sprendžiant pagal vėlesnį jos pavadinimą, - į Šeduvą. Joje surašytas 31 sklypas (vienoje pusėje - 17, kitoje - 14). Trečioji gatvė (prie jos 15 sklypų: vienoje pusėje - 8, kitoje - 7) greičiausiai sutapo su keliu, kuris ėjo per tiltą į Senąjį Panevėžį ir šiaurės rytų Lietuvą, nes šios gatvės sklypai buvo prie Nevėžio. Neabejotina, kad visos trys gatvės suėjo į turgaus aikštę. Ne visai aišku, ar Naujajame Panevėžyje daugiau gatvių nebuvo, ar tik jos nepaminėtos todėl, kad

jose nebuvo sodybų. Manoma, kad tikresnė antroji prielaida, nes sunku patikėti, kad XVI a. viduryje nebuvo tiesioginio ryšio tarp Panevėžio ir Krekenavos (per Upytę) bei Panevėžio ir Ukmergės, juo labiau, kad Krekenavoje nuo 1548 m. buvo iš Upytės atkeltos pavieto administracinės įstaigos (67, 361; 120, 2, 7, 39), o į Ukmergę per Raguvą turėjo eiti kelias šalia valdovui priklausiusio Panevėžio dvaro sodybos, kuri buvo rytų pusėje. Jei XVI a. viduryje Naujajame Panevėžyje jau buvo su keliais į Upytę bei Ukmergę sutapusių gatvių užuomazgos, tai, sprendžiant iš vėlesnės jų padėties miesto plane (josėjo į aikštę), susidaro įspūdis, kad šie keliai į Panevėžį įsijungė kiek vėliau negu keliai per Ramygalą į Livoniją ar per Seduvą į Daugpilį.

1554-1556 m. aprašymą sudarė revizorius J. Kradnovskis. Aprašyme paminėti 1555 m. prie Nevėžio išmatuoti daržai. Miestui priklausė 41 valakas žemės trijose vietose. Iš to matyti, kad Najasis Panevėžys (dvaras ir miestas) buvo jau po valakų reformos ir, matuojant žemes, jo planas nepakeistas. Vadinasi, miestas buvo gana gerai susiformavęs, ir savaime susiklostęs jo planas pagal valakų reformos metu gana plačiai vartotą stačiakampį planą su tokia pat aikšte neformuotas, nes būtų tekę keisti sklypų ribas, perkelti arba perstatyti pastatus ir kt.

Naujasis Panevėžys dar labiau ėmė plėstis po 1565-1566 m. administracinės teismų reformos, kai buvo numatyta atkelti į miestą Upytės pavieto centrą (91, 758). 1568 m. iš Krekenavos į Naujajį Panevėžį, o ne į Senajį Panevėžį (120, 31), perkeltos pavieto administracinės įstaigos (84, 130). Kadangi valdovui priklausiusiame Panevėžio dvare šioms įstaigoms patalpų nebuvo, tai jau 1569 m. Liublino seime Upytės pavieto atstovai prašė, kad būtų statomi "rūmai". Žygimantas Augustas sutiko duoti sklypą ir miško medžiagos. Tačiau tik 1576 m. nurodyta Upytės seniūnui, kad jis teismui skirtų ir išmatuotų sklypą turguje (12, 23; 11, 152, 153). Iki XVI a. pabaigos pastatas taip ir nepastatytas (plg. 78, 66), o pavieto teismai rinkosi miesto karčemose ir privačiuose namuose. Taigi Panevėžys, palyginus su dauguma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų centrų (gal išskyrus Raseinius), neturėjo nei teismo pastato ("pilies"), nei bažnyčios su mokykla. Naujasis Panevėžys, nors ir gerokai didesnis už Senajį Panevėžį, svarbesnis administraciniu bei ūkiniu požiūriu, bet tuo metu priklausė nuo Senojo Panevėžio (88, 127), kuriame buvo bažnyčia ir parapijos mokykla. K. Jablonskio pateiktame 1580 m. Upytės valsčiaus vaitysčių sąrašė įrašytas ir Panevėžio miestas (60), bet duomenų apie jį nepateikta.

Panevėžys pirmą kartą pavaizduotas 1573 m. J. Portancijaus žemėlapyje (76). Miesto pavadinimas jame iškreiptas (Pawerwob), tačiau jo vieta gana tiksliai (beveik pusiaukelėje iš Ramygalos į Pasvalį). Kadangi Nevėžis žemėlapyje nenurodytas, tai neaišku, ar ten pažymėtas Senasis ir Naujasis Panevėžys. 1562 m. V. Grodeckio, 1570 m. A. Pagarbkos ir 1578-1580 m. M. Strubičiaus žemėlapiuose Panevėžys nevaizduojamas, nors pastarajame dokumente yra Ramygalos ir Krekenava. Miestas vėl užfiksuotas 1595 m. G. Merkatoriaus ir 1613 m. M. Radvilos Našlaitėlio - T. Makovskio žemėlapiuose. Sprendžiant pagal padėtį Nevėžio atžvilgiu, susidaro įspūdis, kad 1613 m. žemėlapyje užfiksuotas Senasis Panevėžys pažymėtas kaip pavieto centras. Tačiau pavieto centru tuo metu buvo Naujasis Panevėžys. Ši klaida išliko iki pat XVIII a. antrosios pusės (92, 23).

Nuo XVII a. pradžios Naujojo Panevėžio ūkinė veikla kiek išsiplėtė. Nemažai reikšmės tam turėjo Panevėžio prekyba linais su Ramygalos (95, 86, 98) ir tranzitinė prekyba (net Hanzos pirkkliai tarp Rygos ir Vilniaus keliavo per Panevėžį) (68, 731). 1614 m. Naujajame Panevėžyje pastatytas mūrinis vienaaukštis teismas (67, 362; 127, 84; 91, 758), nors ir ne turguje, kaip nurodyta 1576 m. valdovo rašte Upytės seniūnui, o į šiaurės vakarus nuo aikštės, arčiau Nevėžio. Šalia šio pastato buvo bokštas kaliniams laikyti, kiti pavieto statiniai (67, 362). 1629 m. Senajame Panevėžyje pastatyta nauja medinė bažnyčia (75, 160).

Tačiau Naujajam Panevėžiui intensyviai vystytis trukdė valdovo dvaro nuomininkai (iki 1611 m. dvarą nuomojo kunigaikštis Krošinskis, 1612 m. - J. Valavičius, 1629 m. - Radvila (13, 835; 14, 506; 15, 291, 292, 305, 514, 515), iš dalies stabdę ir miesto prekybos plėtotę.

Per 1654-1667 m. karą Panevėžys nukentėjo: buvo sudeginta Senojo Panevėžio bažnyčia (80, 206) bei karčema. Mieste tuo metu stovėjo švedų įgula (74, 59). Matyt, daugiau nukentėjusiam karo metu Senajam Panevėžiui atkurti, o gal ir miesto ūkinei veiklai stimuliuoti 1661 m. suteikta turgaus ir mugių privilegija (16, 1056). Dokumentuose nurodoma, kad 1650-1656 m. pastatyta Panevėžio bažnyčia (97, 143), tačiau tai turbūt padaryta kiek vėliau - po to, kai teko atstatyti per karą sugriautą kulto pastatą.

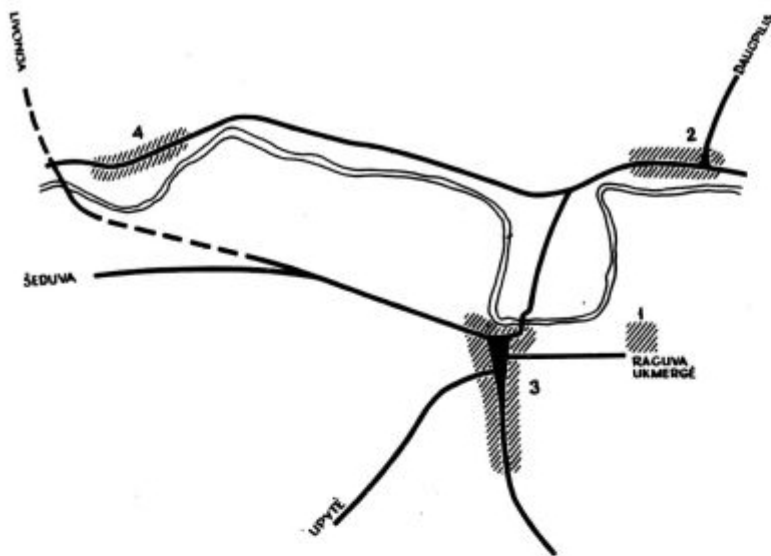
Po karo apie Panevėžio vystymąsi duomenų maža. Tačiau manoma, kad Naujasis Panevėžys gana greit buvo atkurtas, nes 1699 m. paštui išlaikyti mokėjo 45 auksinus (117, 289-292) - didesnį mokesť negu Ukmergė. Senasis Panevėžys, nors ir turėjo 1661 m. privilegiją, nesiplėtė. Sparčiau vystytis ėmė Naujasis Panevėžys.

Teigiama, kad ir Šiaurės karo metu Panevėžys labai nukentėjo (84, 130; 76, 4), tačiau nepateikiama konkrečių duomenų apie nuostolius. 1720 m. Senajame Panevėžyje gyveno 18 šeimų (65), arba apie 100 žmonių, vadinasi, tai buvo maža gyvenvietė. XVIII a. trečiajame dešimtmetyje Panevėžyje įsikūrė pijorų vienuoliai. Jiems buvo skirtas keturių margų sklypas Naujojo Panevėžio aikštės vakariniame šone (17, 113-114). 1727 m. čia pastatyta medinė bažnyčia, įsteigtas vienuolynas ir mokykla (kolegija) (88, 128; 49, 40; 75, 160; 91, 758; 84, 138; 55, 155). Kadangi šioje prekybiniu požiūriu svarbioje vietoje - pačiame miesto centre - tuo metu buvo didokas neapstatytas sklypas, tai gali būti, kad per Šiaurės karą nukentėjęs Naujasis Panevėžys iki to laiko dar nebuvo atkurtas.

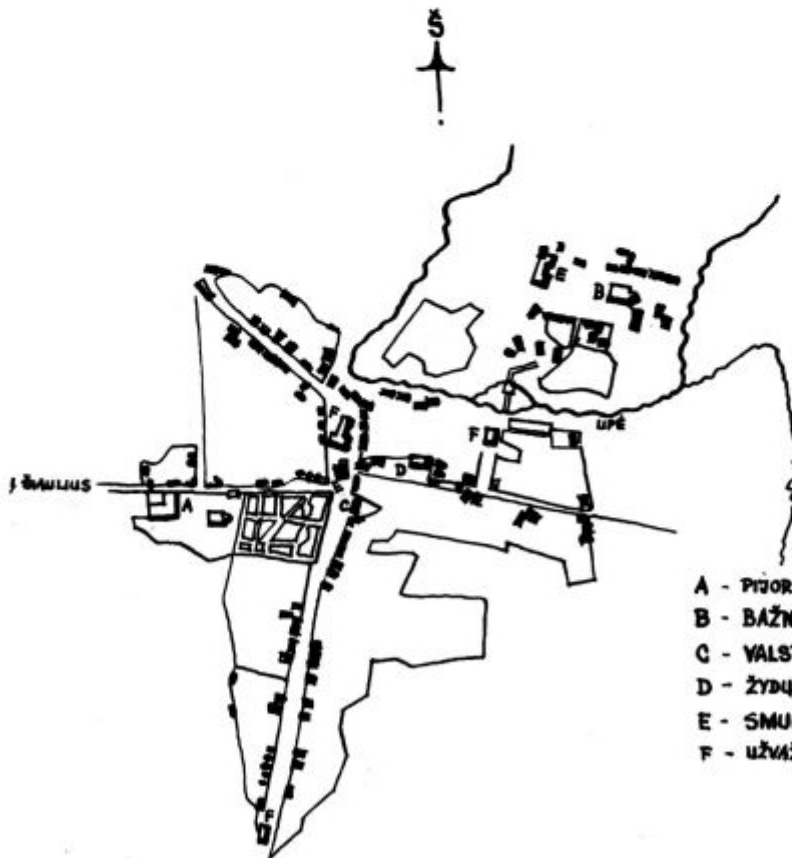
1738 m. rašytas Naujojo Panevėžio inventorius (21, 687-690), kuriame aprašyta turgaus aikštė, trys gatvės ir miestiečių naudojamos žemės. Mieste iš viso buvo 66 ir 2/3 sklypo (22 ir 1/2 turgaus ir 45 ir 1/6 gatvių sklypų), jam priklausė 31 ir 2/3 valako ir 33 margai žemės abipus Nevėžio. Prie "trečiojo aikštės šono" surašyta 13 sklypų. Vadinasi, mieste buvo trikampė aikštė. Kituose jos šonuose taip pat buvo 13 sklypų (kai kuriuose jų stovėjo karčemos). Ramygalos gatvėje buvo 44 sklypai (vienoje pusėje - 23, kitoje - 21) ir pijorų bažnyčia. Šeduvos gatvėje - 20 sklypų (vienoje pusėje - 15, kitoje - 5). Šiame inventoriaus aprašyme, kaip ir 1554-1556 m., neminimos gatvės, kurias galima spėti ėjus Upytės-Naujamiesčio ir Ukmergės link. Negali būti abejonių dėl to, kad šios gatvės buvo 1738 m., nes 1610 m. Raguvos miestelio inventoriuje paminėta Panevėžio gatvė (22, 226). Vadinasi, tuo metu jau buvo kelias tarp Panevėžio ir Raguvos. Taigi su Naujamiesčio-Upytės ir Ukmergės keliais sutapusios Naujojo Panevėžio gatvės nepaminėtos tikriausiai dėl to, kad jose nebuvo sodybų. Taigi galėjo atsitikti, kad Naujasis Panevėžys per karus gerokai sumažėjo. Vadinasi, kaip ir anksčiau, miestas tęsėsi iš pietų į šiaurės vakarus. Tokią jo vystymosi tendenciją lėmė ne tik pagrindinių kelių kryptys, bet ir žema, mažiau tinkama statybai teritorija rytinėje Naujojo Panevėžio pusėje.

Iš Naujojo Panevėžio gyventojų 1738 m. paminėti karaimai ir žydai. Manoma, kad pastarieji įsikūrė čia XVII a. antrojoje pusėje, kaip ir daugelyje per 1654-1667 m. karą nukentėjusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų ir miestelių. Taigi gerokai anksčiau, negu iki šiol teigta (XVIII a. trečiajame ketvirtyje) (124). 1749 m. Senajame Panevėžyje gyveno 18 šeimų (65), kiek ir 1720 m. Nesiplečianti gyvenvietė dokumente pavadinta miesteliu, tačiau, nesant faktinių duomenų apie jos gyventojų sudėtį, sunku spręsti, kiek šis pavadinimas atitiko realią būklę. Nesiplečiant teritorijai, veikiausiai nesikeitė ir gyvenvietės planas. 1757 m. Senajame Panevėžyje (įrgi vadintame miesteliu) buvo 22 šeimos (54, 1), o 1758 m. - 23 (65). Plūkių kaime gyveno 21 šeima. Vadinasi, XVIII a. antrojoje pusėje Senasis Panevėžys kiek padidėjo. Gyvenvietėje buvo tik vienas krautuvininkas, apie turgus žinių nėra, taigi Senasis Panevėžys buvo ne miestelis, o kaimas.

Miestu pavadintame Naujajame Panevėžyje 1764 m. buvo 101 sodyba (18, 22-23). Aprašyta trikampė aikštė ir trys gatvės. Viename aikštės šone (turbūt šiauriniame) buvo teismo pastatas, antrajame (rytiniame) - 11 sodybų (tarp jų kareivinės ir sinagoga), trečiajame (vakariniame) - 17 sodybų (tarp jų vaito sodyba). Ramygalos gatvėje ("iš turgaus po kairei") nurodytos 7 sodybos, "gatvelėje į Raguva" - 39 sodybos (vienoje pusėje - 17, kitoje - 22), Šeduvos gatvėje - 13 sodybų, o pijorų jurisdikijoje - 4. Sprendžiant iš sodybų gatvėse, atrodo, kad inventoriuje bus supainioti

Naujojo ir Senojo Panevėžio schema apie 1520 metus: 1 - dvaro sodyba, 2 - Senasis Panevėžys, 3 - Naujasis Panevėžys, 4 - Plūkių kaimas.

- A - PIJORŲ VIENUOLYNAS
- B - BAŽNYČIA
- C - VALSTYBINĖ ĮSTAIGA
- D - ŽYDŲ MOKYKLĄ
- E - SMUKLĖ
- F - UŽVAŽIUOJAMI KIEMAI

Panevėžio schema. 1802 metai.

gatvių pavadinimai: Ramygalos gatvėje turėtų būti 39 sodybos, o Raguvos gatvėje, kuri ejo pro dvaro sodybą, - 7. Palyginus šiuos ir 1738 metų duomenis, matyti nemaža pasikeitimų. Daugiau pastatų 1764 m. nurodyta prie aikštės, mažiau - Šeduvos ir Ramygalos gatvėse. Iš to, kad septynios sodybos buvo Ramygalos gatvėje, matyti, jog miestas plėtėsi jau į rytus. Inventoriuje surašyta 13 žydų šeimų (apie 80 žmonių). Kitur nurodoma, kad 1766 m. Naujajame Panevėžyje gyveno 254 žydai (125, 739).

1780 m. sudegė medinė Senojo Panevėžio bažnyčia (84, 137). Ji atstatyta ne ankstesnėje vietoje, o arčiau Naujojo Panevėžio, pušyne prie Nevėžio kilpos, tarp Senojo ir Naujojo Panevėžio. Šioje Borkais, o vėliau Smėlyne vadinamoje vietoje, iškirtus mišką, prie kelio tarp abiejų miestelių, šalia nuo seno čia buvusios karčemos, pradėtas kurti Naujųjų Borkų, vėliau Mikolajevo (ar Nikolajevo), miestelis (37, 12). 1781 m. naujojo Mikolajevo dvaro inventoriuje rašoma apie šio miestelio sklypų matavimą (46, 24-25). 1781 m. ar 1782 m. čia jau pastatyta medinė bažnyčia (50; 77, 160; 91, 758; 71, 159; 76, 4; 120, 31; 67, 362). 1781 m. atstatyta ir Senojo Panevėžio karčema, sudegusi kartu su bažnyčia (37, 23).

Iš 1781 m. inventoriaus (37, 25-28) matyti, kad Senajame Panevėžyje, kaip ir anksčiau, buvo dvi gatvės: Panevėžio ir "gatvė iš turgaus". Pirmojoje gatvėje surašyta 17 sodybų (skaičiuojant nuo turgaus, kairėje pusėje - 12, dešinėje - 5), antrojoje gatvėje, skaičiuojant nuo šventoriaus, dešinėje pusėje - 4 sodybos. Kaip matyti iš 1781 m. Senojo Panevėžio plano (44, 29), palei Nevėžį einanti gatvė (Panevėžio) buvo apstatyta iš abiejų pusių. "Gatvė iš turgaus" buvo vadinamas vienas (rytinis) trikampės aikštės žonas. Priešingoje aikštės pusėje sodybų nebuvo. Sprendžiant iš plano, visi vienaaukščiai (turbūt mediniai) namai stovėjo galais į gatvę ir į aikštę.

XVIII a. pabaigoje, pagerėjus ūkinėms sąlygoms Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ėmė plėstis ir dabartinio Panevėžio teritorijoje tuo metu susidarę miesteliai: Naujasis Panevėžys, Mikolajevas ir Senasis Panevėžys. Apie jų augimą ir plano raidą iš dalies galima spręsti iš keleto 1788-1798 m. inventorių.

1788 m. Šeduvos grafystės inventoriuje (61, 368-389) Naujasis Panevėžys aprašytas išsamiai, bet painiai. Prie turgaus aikštės ir septyniuose gatvėse surašyta ne mažiau kaip 114 sklypų (apie 80 proc. sklypų, kurie buvo 1554-1556 m.). Sklypų skaičius prie turgaus aikštės nenurodytas, ten buvę sklypai priskirti gatvėms, buvusioms vieno ar kito aikštės šono tąsoje. Todėl Ramygalos gatvėje surašyta 40 sklypų, Šeduvos - 15, Krekenavos - 8, Pumpėnų - 8, Lauko (ul. Polowa) - 17, Skersgatvio (ul. Zaulkowa) - 8, Dvaro (ul. Zamkowa) - 18. Be to, paminėta dar Išgenos gatvė (ul. Wygonowa) seniūno jurisdikijoje, tačiau sklypų skaičius joje nenurodytas. Ne visi sklypai buvo apstatyti, kai kuriuose iš jų stovėjo nauji trobesiai. "Turguje" minimi išdo namai, austerija ir kafenhauzas, Dvaro gatvėje - "daktaras", "disidentų" (veikiausiai evangelikų liuteronų) bendruomenė, o Pumpėnų gatvėje - puodžiaus namas, išdo karčema ir malūnas. Nurodyta, kad prie aikštės yra sklypai "nuo seno". Inventoriuje išskirti 25 žydų sklypai (tik pat žydų šeimų su 96 žmonėmis Naujajame Panevėžyje gyveno ir 1784 m.) (20, 401), paminėtos 7 karaimų šeimos, 2 amatininkai (rimorius ir batsiuovys). Prie miesto buvo 67 margai žemės.

1790 m. Naujajame Panevėžyje surašyta 116 dūmų (keturi užvažiuojamieji ir 24 žydų namai) (19), o 1798 m. - 99 šeimos (iš jų 19 žydų) (53, 1). Nežinia, ar miestas sumažėjo dėl gaisro, kuris siekė turbūt ne tik pijorų jurisdikiją, bet ir visą centrą (30, 161-162, 165-166), ar tik susidarė toks įspūdis.

1789 m. bene pirmą kartą aprašytas Mikolajevo miestelis, kažkodėl vadinamas Senuoju Panevėžiu (64). Jame buvo užvažiuojamoji karčema, 10 dūmų ir dvaro sodyba su 22 gyventojais. Tikrajame Senojo Panevėžio kaime buvo 23 dūmai (109 žmonės). 1790 m. Mikolajevo miestelyje taip pat surašyta 10 namų (62, 22-26; plg. 19) (tarp jų kalvė, karčema, mūrinė alinė, "šinko" namai ir kt.). Be to, 6 namai priklausė išdui (juose gyveno rimorius, puodžius, audėjas, kalvis, vyndarys, batsiuovys ir felčeris, buvo austerija). Dokumente apibūdinamas ir Senasis Panevėžys, kuriame buvo 22 dūmai - 131 gyventojas (62, 30-32). Bažnyčiai priklausė Plūkių kaimas, kuriame buvo 23 ir 1/2 dūmo. Bažnyčios jurisdikijos sodybos nepaminėtos. 1798 m. inventoriuje surašyti Mikolajevo,

arba Borkų miestelio pastatai (37, 11-16) ir 13 šeimų, kurios gyveno išdo namuose. Vieną namą užėmė austerijai. Senajame Panevėžyje nuosavose sodybose gyveno 22 šeimos.

Po Lietuvos-Lenkijos valstybės padalijimo, XVIII a. pabaigoje, pertvarkyta prie Rusijos prijungtų žemių administracinė sistema. Dėl to padidėjo miestų - apskričių centrų reikšmė, jiems pagal Jekaterinos II įsaką turėjo būti pritaikytas Rusijoje veikęs "Malonės raštas miestams". Galėjo susidaryti palankesnės sąlygos ir Naujajam Panevėžiui plėstis. Tačiau miestas dar ilgokai priklausė įvairiems feodalams ir tai stabdė jo augimą.

XVIII a. pabaigoje sudaryti keliolikos Lietuvos miestų bei miestelių planai, tarp jų ir Naujojo Panevėžio - Mikolajevo planas (113). Jame pavaizduotas Nevėžis ir į jį įtekantys upeliai, į miestą ateinantys keliai, apstatytų teritorijų kontūrai ir svarbiausi miesto pastatai bei kompleksai. Brėžinyje miestas išdėstytas pagal meridianą. Nevėžis ir jo intakai pažymėti gana schematiškai. Naujojo Panevėžio radialinio plano "griaučius" pagal šį dokumentą sudarė penki pagrindiniai keliai. Svarbiausias kelias, kuris pažymėtas gerokai platesnis ir sudarė labai ilgos aikštės įspūdį, ėjo iš Ramygalos į Šeduvą. Nuo šio kelio tuoj už miesto ribų šakojosi nenurodytos krypties keliai į šiaurę ir pietvakarius. Į Ramygalos-Šeduvos kelią Naujojo Panevėžio centre įsijungė kelias iš vakarų, kuris tuoj už miesto ribų skyrėsi į du: vienas ėjo į Naujamiestį, kitas - į Smilgius. Iš rytų pusės (nuo dvaro sodybos) į centrą ėjo kelias iš Raguvos, į kurį netoli dvaro įsijungė dar vienas nepažymėtos krypties kelias. Iš šiaurės rytų į Mikolajevą ėjo kelias iš Pušaloto. Kairiajame Nevėžio krante, perėjęs per tiltą į Naujajį Panevėžį, šis kelias, matyt, šakojosi. Viena jo šaka įsijungė į Raguvos kelią, o kita upelio slėniu ėjo į aikštę palei jos šiaurinį šoną.

Nevėžio vagoje Pušaloto kelias kirtu salą, čia tikriausiai buvo dar XVII a. viduryje minėto malūno užtvanka ir tiltas. Be tų gatvių, kurios sutapo su pagrindiniais keliais, Naujojo Panevėžio vakarinėje pusėje buvo ir kelių šalutinių gatvių užuomazgos. Dvi jų jungė Ramygalos kelią su Smilgių-Naujamiėsčio kelio sankryža ir viena - Šeduvos bei Smilgių kelius. Kadangi pagrindinis Ramygalos-Šeduvos kelias miesto ribose pažymėtas gerokai platesnis, sunku apibūdinti Naujojo Panevėžio turgaus aikštės formą. Planė ji nedaug platesnė už kai kurias tos pačios gatvės atkarpas. Ji beveik nesiskyrė ir nuo Raguvos kelyje prie sinagogos susidariusios aikštės, kurios ribos buvo aiškesnės. Tuo tarpu turgaus aikštės dydis neaiškus.

1802 m. sudarytas dar vienas Panevėžio planas (107), kurį pasirašė "Vilniaus gubernijos matininkas M. Markovičius", o kopijavo apskrities matininkas G. Velikorodovas. Planas kur kas smulkesnis už ankstesnįjį, nes jame pažymėta dauguma Naujojo Panevėžio ir Mikolajevo pastatų (be ūkinių trobesių sodybose), tiksliau pavaizduotos Nevėžio ir į jį įtekėjusių upelių vagos. Blogiau pažymėti tik į miestą ėjusieji keliai. Palyginus XVIII a. pabaigos ir 1802 m. planus, matyti, kad pagrindinių gatvių tinklas pažymėtas taip pat. Tačiau vėlesniame plane kažkodėl mažiau šalutinių gatvių vakarinėje miesto pusėje. Pastatai planuose vaizduojami labai nevienodai. Pagal XVIII a. pabaigos planą sunku susidaryti vaizdą, kaip buvo apstatytas Naujasis Panevėžys ir Mikolajevas, o 1802 m. planas jau konkretnesnis. Jame matyti, kad dauguma Naujojo Panevėžio pastatų buvo pagrindinėje miesto gatvėje, kuri beveik visa (taip pat ir turgaus aikštė, tik be pijorų jurisdikos) apstatyta iš abiejų pusių. Šioje ir kitose gatvėse pastatai stovėjo daugiau ar mažiau kompaktiškomis grupėmis, kurias skyrė įvairaus dydžio neapstatyti plotai. Gatvės, sutapusios su keliu į Šiaulius (XVIII a. pabaigos plane tas pats kelias nurodomas į Smilgius), tik šiaurinė pusė buvo apstatyta. Gatvėje, kuri ėjo dvaro sodybos link, pastatų buvo tik arčiau turgaus aikštės.

1802 m. Mikolajevo planas aiškesnis. Šį miestelį iš tikrųjų sudarė didelė aikštė, apsupta sodybų iš šiaurės vakarų (palei Pušaloto kelią), iš šiaurės ir pietų, o bažnyčia stovėjo rytų pusėje. Atrodo, kad iš aikštės į rytus ėjo dvi gatvelės, lenkdamos klebono valdą su bažnyčia. Pastatų tankumas Mikolajeve ir Naujajame Panevėžyje buvo panašus. Tankiau stovėjo pastatai tik prie miesto turgaus aikštės ir kai kuriose gatvių atkarpose. Naujajame Panevėžyje dauguma pastatų stovėjo laisviau, įvairiau (net įstrižai), nemažai - galais į gatvę. Mikolajevo sodybų trobesiai stovėjo šonais į gatves.

XVIII a. pabaigos ir 1802 m. planuose svarbiausieji miesto pastatai pažymėti panašiai. Tačiau

vėlesnio plano eksplikacijoje išskirti ne tie patys pastatai. Aikštės rytiniame šone priešais pijorų vienuolyno sodą, pažymėtas mūrinis valdžios namas, turgaus aikštėje - traktierius, reduto namas ir užvažiuojamieji namai, pietinėje Nevėžio pusėje, prieš tiltą iš Mikolajevo, - kiti užvažiuojamieji namai. Mikolajevo plane išskirta bažnyčia ir traktierius. 1802 m., plane nepažymėtas nei Naujojo Panevėžio teismo, nei archyvo pastatas, buvęs į šiaurę nuo turgaus aikštės. Pijorų bažnyčia ankstesniame plane nurodyta arčiau gatvės, o 1802 m. - kiek toliau. Pirmuoju atveju turbūt pažymėta dar laikina pastogė, o antruoju - jau baigiama statyti akmeninė bažnyčia (ji buvo baigta 1803 m.) (49, 40, 48; 75, 160; 84, 138).

1800 m. Naujajame Panevėžyje įsteigta rotušė (85, 10). 1803 m. senatui pasiūlyta ją panaikinti, bet jis nesutiko. 1804 m. mieste veikė apskrities mokykla (88, 61). 1804 m. ir 1805 m. joje mokėsi 18 vaikų (79, 294), 1808 m. - 12, 1809 m. - 19, 1810 m. - 24, 1811 m. - 22, 1812 m. - 19 (66, 176-177). 1804 m. Naujajame Panevėžyje (turbūt su Mikolajevu) gyveno 816 žmonių (132, 393). 1805 m. priimtas nutarimas pastatyti naują medinį tiltą per Nevėžį kelyje į Mikolajevą. Tiltas pastatytas 1806 m. (30, 170, 299). 1807 m. turgaus aikštės centre pastatytas medinis kafenhauzas (30, 170).

1807 m. būta gaisrų Naujajame Panevėžyje (30, 146). Miestas tuo metu priklausė baronui F. Frankui, tad buvo nutarta perrašyti jį į valstybės įždą (30). Matyt, kaip tik dėl to 1809 m. sudarytas itin konkretus Naujojo Panevėžio inventorių (30, 160-172), kuriame surašyti 205 sklypai su septyniais mūriniais ir 156 mediniais namais. Aprašyta turgaus aikštė ir devynios gatvės. Aikštėje stovėjo mūrinė kavinė (kafenhauzas), medinė karčema, 12 krautuvėlių su sandėliais (dviem eilėm po šešias). Aplink aikštę buvo 30 sklypų, iš jų 21 apstatytas. Rytiniame aikštės šone, tarp Dvaro (ul. Zamkowa) ir Ramygalos gatvių, buvo 9 sklypai (4 apstatyti, apskrities įždinė, viena sudegusi sodyba ir 3 sklypai priklausę šinkoriams). Tarp Dvaro ir Malūno gatvių buvo 6 sklypai (5 apstatyti). Vakariename aikštės šone buvo 11 sklypų (8 apstatyti, iš jų vienas - mūrinis namas, 3 krautuvės, o ketvirtas pastatas paverstas kanceliarija). Šiauriniame aikštės šone buvo 4 sklypai (visi apstatyti: 2 namai mūriniai, teismo namas ir archyvo pastatas, o už jo - sudegęs namas). Ramygalos gatvėje buvo 58 sklypai (47 apstatyti). Čia gyveno gydytojas, penki krautuvininkai, trys amatininkai, mėsininkas, žemdirbiai. Šeduvos gatvėje buvo 29 sklypai (28 apstatyti: vienas mūrinis namas, gyveno septyni krautuvininkai, trys amatininkai, kiti - žemdirbiai). Į vakarus nuo Ramygalos-Šeduvos gatvių buvo keturios gatvės: Krekenavos, Išgenos (ul. Wygonowa), Skersgatvio (ul. Zaulkowa) ir "naujai nutiesta po gaisro gatvė". Krekenavos gatvėje buvo 11 sklypų (7 apstatyti), Išgenos gatvėje (ul. Wygonowa), kuri atsišakojo nuo Krekenavos gatvės, - 21 sklypas (17 apstatytų). Čia gyveno daugiausia žemdirbiai, buvo žydų kapinės. Skersgatvio gatvėje (ul. Zaulkowa) (ji ėjo iš Krekenavos gatvės) surašyti 3 sklypai (2 apstatyti), o "naujai nutiestoje", kuri irgi išėjo iš Krekenavos gatvės, - 11 sklypų (9 apstatyti: vienas namas buvo mūrinis, gyveno du amatininkai, keturi elgetos, kiti - žemdirbiai). Į rytus nuo Ramygalos-Šeduvos gatvių ėjo 3 gatvės: Dvaro, Malūno ir Tiltos. Pirmosios dvi gatvės ėjo iš turgaus aikštės. Dvaro gatvėje buvo 25 sklypai (21 apstatytas). Čia gyveno penki krautuvininkai, du mėsininkai, vaistininkas, advokatas, du siuvėjai, šeši kitokie amatininkai, buvo sinagoga. Malūno gatvėje buvo 7 sklypai (6 apstatyti). Čia stovėjo vaistininko namas, miesto malūnas, gyveno du amatininkai. Tiltos gatvėje, kuri jungė kelią per Nevėžį į Mikolajevą su Malūno ir Dvaro gatvėmis, buvo 4 apstatyti sklypai.

1809 m. Naujajame Panevėžyje gyveno 702 žmonės, tarp jų - 277 žydai ir 29 karaimai. Matyt, dar tais pačiais metais karimų Panevėžyje padaugėjo, nes Naujamiesčio dvaro ir miestelio savininkas E. Karpis išvarė juos iš savo valdų. Apsigyvenę Panevėžyje, jie papildė gerokai sumažėjusią šiame mieste savo tautiečių koloniją. Nurodoma, kad karaimai įsikūrė Ramygalos gatvėje, o Sodų gatvės gale pasistatė nedidelius maldos namus. Tarp miesto gyventojų 1809 m. buvo 69 žemdirbiai, 32 prekybininkai ir 36 amatininkai. Privačių karčemų nebuvo - jos priklausė išdui arba miestui.

Kitame 1809 m. inventoriuje (63, 23-44) išsamiau apibūdinti dešiniajame Nevėžio krante buvę Mikolajevo ir Senojo Panevėžio miesteliai. Nurodyta, kad Mikolajevas yra už upės, prie kelio iš Naujojo Panevėžio. Miestelyje stovėjo medinis kafenhauzas, o netoli jo - medinė ilga "senos

statybos" austerija ir du šinko namai. Mikolajevo, arba Senojo Panevėžio, miestelyje nurodyta turgaus aikštė, kurios vienoje pusėje stovėjo 8 namai (tarp jų kalvio, advokato ir kailiadirbio), kitoje - 7. Rinkos namai tęsėsi iki Tiltų gatvės. Klebonija buvo pastatyta prie bažnyčios, klebono žemėje stovėjo 15 namų. Pažymėta, kad "anksčiau miestelyje, o dabar Senojo Panevėžio kaime", yra 21 dūmas ir 10 kampininkų šeimų (iš viso 164 žmonės). Priešais buvusią bažnyčią stovėjo miesto karčema.

Plukių kaime surašyti 24 dūmai, 6 kampininkų šeimos (iš viso 189 žmonės), karčema.

Apie 1811 m. Naujajame Panevėžyje pastatytas administracinis pastatas (105). Daug visuomeninių pastatų ir geresnius gyvenamuosius namus 1812 m. Napoleono invazijos metu užėmė prancūzų daliniai (73, 94; 72, 59, 99). Nors kai kur nurodoma, kad tuo metu miestas didesnių nuostolių nepatyrė (84, 131), tačiau, matyt, jis nemažai nukentėjo. Tai matyti ir iš 1817 m. duomenų apie Mikolajevo miestelį (38, 9-14). Jame surašyta tik 16 užstatytų ir 3 tušti sklypai bei 1 karčema. Tai beveik perpus mažiau sodybų, negu buvo 1806 m. Tiltų gatvėje stovėjo 5 namai, prie turgaus aikštės - 12. Paminėti aštuoni amatininkai. Galbūt 1812 m. sudegė ir kiek į šiaurę nuo Mikolajevo, prie Pušaloto kelio, buvusi Senojo Panevėžio dvaro sodyba, nes 1814 m. joje pastatytas naujas gyvenamasis namas su galerija iš nugriauto kafenhauzo medžiagos (41, 1). Senojo Panevėžio kaime 1817 m. buvo 21 dūmas, karčema ir 7 kampininkų šeimos, tiek pat ir 1823 m. (39, 2-3; 40, 11-12).

Iki XIX a. pradžios Naujojo Panevėžio, matyt, ir Mikolajevo bei Senojo Panevėžio aikštės ir gatvės buvo negrįstos. 1820 m., rengiantis grįsti Naujojo Panevėžio turgaus aikštę ir gatves, buvo išleistas apskrities valdybos įsakas, kad atvykstantys į turgų valstiečiai atvežtų po keletą akmenų arba mokėtų grindinio mokesť. Gatvės pradėtos grįsti 1826 m. (52, 24). Nurodoma, kad tais metais Panevėžyje buvo 268 mediniai namai, o juose gyveno apie 2000 žmonių (52, 24). 1825 m. duomenimis, mieste buvo 2120 gyventojų, 172 namai (4 mūriniai, 3 bažnyčios, 44 prekybos įstaigos) (42, 392; 129). Trečioji bažnyčia atsirado, matyt, 1825 m. leidus statyti evangelikų liuteronų maldyklą (24, 1-6). Siekiant apsisaugoti nuo gaisrų, mieste imta riboti medinių pastatų statybą siauruose sklypuose. Kiekvienu atveju tekdavo gauti miesto rotušės leidimą. Būdingas pavyzdys - prašymas leisti statyti namą Didžiosios dvaro gatvės sklype, siauresniame kaip 10 sieksnių (28, 3). 1830 m. vienuolyno sode prie aikštės pastatyta apskrities išdinė (127, 635). 1831 m. numatyta griauti aikštėje buvusį pusiau apgriuvusį valsčiaus namą, kuriame iki tol vykdavo bajorų seimeliai ir teismai, o už šių pastatų nuomą miestas gaudavo beveik pusę visų pajamų (57, 11).

1831 m. Panevėžį ilgokai buvo užėmę sukilėliai, mieste įvyko susirėmimų, kurių metu sudegintas tiltas per Nevėžį (99, 196-197; 100, 336), o gal ir daugiau statinių. Po sukilimo panaikinta pijorų bažnyčia ir vienuolynas (84, 138; 91, 758; 55, 155; 98, 148), jo pastatai paskirti kariniam daliniui. 1837 m. sudarius vienuolyno pastatų rekonstrukcijos projektą, vienuolių korpusą numatyta perstatyti į kareivines (115), o bažnyčią - į cerkvę (116). 1837 m. sudarytas medinio kalėjimo (112), 1840 m. - ligoninės (111), 1842 m. - bajorų mokyklos projektas (110).

1833 m. Panevėžyje surašyta 3680 žmonių (tarp jų 35 pirkliai), dvi bažnyčios (galbūt be evangelikų liuteronų maldyklos, sudegintos sukilimo metu), 58 krautuvės, 42 smuklės, 2 traktieriai, 291-296 namai (tarp jų 5-10 mūriniai) (128, 2-5; 25).

1839-1840 m. duomenys apie Panevėžį gerokai skiriasi. Vienuose (1840 m.) šaltiniuose nurodyta, kad mieste buvo 5375 gyventojai (tarp jų 8 pirkliai), 317 namų (tarp jų 17 mūrinių) (29, 30), kituose (1839 m.) - 5979 gyventojai, 305 namai (11 mūrinių), 3 bažnyčios (26, 278). Dar kiti 1840 m. skaičiai atitinka pateiktuosius 1839 m. (130). Nepaisant šių skirtumų, matyti, kad XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje Panevėžyje gerokai pagausėjo gyventojų, o namų nuo 1833 m. beveik nepadaugėjo. Dėl to viename name gyveno daugiau žmonių: 1833 m. - 12 ar 13, o 1839-1840 m. - nuo 17 iki 19.

1841 m. Panevėžyje surašyti 6338 gyventojai (42, 393). Tais pačiais metais prie miesto buvusiam Plukių kaime įsikūrė nemažai rusų (84, 136; 76, 4). Tad Panevėžys, kaip ir daugelis

Lietuvos miestų tuo metu ir anksčiau, buvo daugiatautis. Be lietuvių, čia gyveno žydų, karaimų, rusų, vokiečių ir kitų tautybių žmonių.

1844 m. buvęs pijorų vienuolynas perduotas mieste stovėjusiam kariuomenės daliniui, 1846 m. ar 1847 m. pijorų bažnyčia perstatyta į cerkvę (5, 50; plg. 127, 637; 75, 160; 98, 148), vienuolių korpuse įsikūrė pulko muzikos mokykla, kepykla ir dirbtuvės (127, 637; 115; 116). Manoma, kad kaip tik tuo metu buvusiam vienuolyno sode pastatyta bajorų mokykla (5, 52), o 1845 m. - Dvaro (dab. Ukmergės) gatvėje - nauja evangelikų liuteronų bebokštė maldykla (69, 708; plg. 98, 148). 1849 m. įsteigta girininkija (128, 222), o 1849-1851 m. pastatytas kalėjimas (103).

1846 m. Naujajame Panevėžyje minima nauja Daugėlavos (ul. Dovygalovskaja) gatvė ir Pinkovskio skersgatvis tarp šios ir Marijonų (ul. Marijanskaja) gatvių (2). Vadinasi, miesto teritorija ir gatvių tinklas vis plėtėsi.

Po ilgesnio laiko (1847 m.) vėl atskirai aprašytas Mikolajevo miestelis. Jame buvo 65 sklypai, gyveno 33 šeimos (33, 23-24). Mikolajevas vadinamas Panevėžio priemiesčiu. 1847 m. Panevėžyje surašyta 410 žydų šeimų (1, 744), arba 1447 žmonės (122, 379). Tačiau per 1848 m. choleros epidemiją nemaža žydų išmirė (bendras aukų skaičius - 256) (102, 29). 1848-1850 m. mieste surašyti ir 387 rusai (6, 39-42). Choleros epidemija Panevėžyje buvo ir 1853 m. (100, 543). Nurodoma, kad 1856 m. Panevėžyje gyveno 5610 (131, 17), o 1857 m. - 5908 žmonės (127, 666; plg. 91, 758), t. y. mažiau negu pagal kai kuriuos 1839-1841 m. šaltinius. Vadinasi, arba ankstesnių metų duomenys netikslūs, arba mieste gyventojų sumažėjo dėl 1848 m. ir 1853 m. epidemijų. 1857 m. Panevėžyje buvo 475 ar 476 namai (14-15 mūrinių), 28 gatvės, 4 aikštės, 112 medinių krautuvių, 7 viešbučiai, 37 smuklės ir trakteriai, mūrinis dviaukštis malūnas (prie tilto iš Naujojo Panevėžio į Mikolajevą), 2 mokyklos (valdiška, 1858 m. pertvarkyta į gimnaziją, ir žydų) (127, 470, 483, 521, 542, 666; 91, 758; 56, 13). Turgūs vyko kartą per savaitę, buvo rengiamos trys mugės per metus.

1856 m. Senojo Panevėžio dvaro inventoriuje (34, 36-37) aprašytas Mikolajevo miestelis, kuriame buvo 43 šeimos. Sodybos stovėjo prie turgaus ir Rygos, Mažojoje, Pušų, Mielojoje bei Mikalojaus gatvėse. Neminima Tilto gatvė, kuri anksčiau sutapo su Pušaloto (Rygos) keliu, bet buvo tarp aikštės ir tilto per Nevėžį. 1857 m. Mikolajeve surašytos 37 šeimos, o Senojo Panevėžio kaime - 15 šeimų (32, 5-18). Senojo Panevėžio dvaro teritorijoje gyveno iš viso 655 žmonės (tarp jų 579 valstiečiai). Dvaras, kurį iki tol valdė Gornovskis, 1858 m. paimtas į valstybės išdą (45, 33).

1856 m. sudarytas Senojo Panevėžio dvaro dalies ir Mikolajevo miestelio planas (36), o 1857 m. - kitų dvaro žemių su Senojo Panevėžio kaimu planas (35). Senajame Panevėžyje, kaip ir anksčiau, buvo dvi beveik statmenai susikertančios gatvės, o kryžkelėje - nedidelis trikampės formos paplatėjimas, matyt, buvusios turgaus aikštės liekana. Kai kurie sklypai neapstatyti, dauguma namų stovėjo galais į gatves. Mikolajevo miestelis užėmė gana kompaktišką plotą ir buvo taisyklingo plano su kvadratinine aikšte miestelio centre. Kadangi toks planas negalėjo susidaryti savaime, aišku, kad, steigiant šį miestelį, jam skirtas plotas buvo suplanuotas pagal valakų reformos metu ir vėliau vartotą stačiakampę schemą. Pagrindinė Mikolajevo gatvė, kuri sutapo su keliu iš Pušaloto, ėjo aikštės vakariniu pakraščiu. Jos šone, priešais aikštę, buvo nedidelis kvartalas, o jį formavusios gatvės įsijungė į aikštės kampus. Rytinė miestelio dalis su bažnyčia priklausė klebonui, tad plane nepavaizduota. Tačiau dar iš 1802 m. plano žinome, kad šioje Mikolajevo pusėje buvo dvi gatvės, kurios iš aikštės kampų ėjo į rytus. Taigi į aikštę suėjo šešios gatvės, o iš viso jų buvo ne mažiau kaip septynios. Sprendžiant iš 1864 m. klebono valdos plano (31), kuris papildė 1856 m. Mikolajevo miestelio planą, iš aikštės šiaurės rytų kampo Nevėžio link ėjo Bažnyčios gatvė, nuo kurios į šiaurę atsišakojo dar dvi gatvelės. Nors šiame plane nepažymėta gatvelė iš aikštės pietrytinio kampo į rytus, bet ji turėjo eiti tarp bažnyčios šventoriaus pietinio šono ir sodybų.

1860 m. Naujajame Panevėžyje prie turgaus aikštės ir Ramygalos gatvės ribos buvo skirtas sklypas katalikų bažnyčiai (84, 138). 1862 m. statyba pradėta (104), bet dėl 1863 m. sukilimo nutraukta. 1866 m. panaikinta miesto rotušė, o vietoj jos įsteigta miesto dūma (125, 37). 1861 m. Panevėžyje buvo 6221, 1863 m. - 7213 (132, 393), o 1865 m. - 8071 gyventojas (119, 182-184).

Taigi miestas atsikūrė po 1848 m. ir 1853 m. epidemijų, o po sukilimo net augo. Tačiau, palyginus 1865 m. (106; 108) su XIX a. pradžios duomenimis, matyti, kad jame ne tiek plėtėsi teritorija, kiek gausėjo trobesių miesto centrinėje dalyje. Dėl to galbūt 1867 m. kilo gaisras (27), apie kurio padarinius duomenų nėra.

1865 m. plane, sudarytame numačius įrengti ar pastatyti pašto stotį miesto turgaus aikštės rytinėje pusėje, pavaizduota didesnė Naujojo Panevėžio dalis ir Mikolajevas. Kelių kryptys ir gatvių pavadinimai nenurodyti, gatvės pažymėtos suprastintai, kai kurios šalutinės gatvės, kaip ir dauguma pastatų, išvis nepažymėtos. Tačiau plane yra kitur neužfiksuotų duomenų. Kaip matyti brėžinyje, prie pagrindinių gatvių (į Raguvą-Ukmergę, Rygą, Šeduvą, Šiaulius ir Ramygalą) buvo šeši kvartalai. Du dideli ir trys maži kvartalai pažymėti į vakarus nuo aikštės bei Ramygalos gatvės, o vienas kvartalas - prie Nevėžio pietinėje pusėje buvusios kalvelės (čia manyta buvus pagonišką šventyklą). Mieste nurodytos keturios aikštės: 1) centrinė, 2) Mikolajevo, 3) aikštė buvusiose pijorų valdose (šioje aikštėje stovėjo cerkvė ir buvęs vienuolių namas) ir 4) aikštė Ukmergės gatvėje, netoli evangelikų liuteronų maldyklos. Nenurodyta tik XIX a. pradžioje buvusi aikštė prie sinagogos. Be pašto stoties, kulto ir kariškių pastatų, pažymėti statiniai dvaro sodyboje, prie Nevėžio, centrinėje aikštėje.

1871 m. sudarytas, o 1872 m. patvirtintas pirmasis projektinis Panevėžio planas (aut. archit. P. Merkulovas). Yra išlikęs ir šio plano originalas (109), visais atžvilgiais indentiška rankraštinė kopija (46) ir didokas skaičius suschemintų kopijų, kurios buvo tipografiniu būdu išspausdintos 1878 m. šalia antrojo, parengto 1904 m., Panevėžio projekcinio plano. Be to, yra išlikęs 1871-1872 m. projekcinio plano aiškinamasis raštas (7), kurį pasirašė Panevėžio apskrities matininkas K. (pavardė neįskaitoma) (8).

Šie dokumentai rodo, kad planuojama teritorija apėmė tik kairiajame Nevėžio krante esančią miesto dalį ir šiek tiek didesnę, iki tol apstatytą plotą. Mikolajevas, Senasis Panevėžys ir miesto rytinė dalis ties evangelikų liuteronų maldykla neplanuoti. Derinantys prie pagrindinių miesto gatvių ir svarbiausių pastatų, teritorija suskirstyta nedideliais gana taisyklingais kvartalais, kurių iš viso numatyta 55. Paliktos dvi aikštės: centrinė turgaus aikštė (joje trobesių nepažymėta) ir aikštė prieš cerkvę. Buvusiame vienuolių pijorų sode numatytas miesto sodas, o aplink visą suplanuotą teritoriją - gatvė su pylimu. Planuose pažymėti tik keli svarbesni, to meto požūriai, pastatai - cerkvė, sinagoga, apskrities mokykla, iždinė, kalėjimo sargybinių kareivinės. Numatyti sklypai ligoninei ir kalėjimui.

Aiškinamajame rašte nurodyta, kad Ramygalos, Stetiškių, Dvaro, Šeduvos, Vaistinės, Vienuolyno, Marijonų, Tilto ir Kepyklos gatvės paliktos be pakeitimų, Plūkių gatvė uždaroma. Naujai suprojektuota 20 gatvių (Aviečių, Žalioji, Alaas, Gėloji, Maskvos, Aleksandro, Sofijos, Petro, Žirnių, Degutininkų, Vokiečių, Žolės, Turgaus, Jurgio, Marijos, Prisikėlimo, Vaisių, Mykolo ir Kalėjimo). Plano projekte Kepėjų gatvė pavadinta Bajorų, Marijonų-Bažnyčios (pratęsiant ją iki miesto pylimo), Ramygalos-Aikštės, Stetiškių-Sodų, Dvaro-Ukmergės, o Vienuolyno-Vladimiro.

Pagal 1871-1872 m. plano projektą Panevėžio miesto didžioji dalis buvo statoma laikantis būdingos to meto Rusijos miestams planavimo schemos.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos valstybinis archyvas Kaune. F. 49. Ap. 1. B. 1381. Toliau (LRVA)
2. (LRVA). B. 1664.
3. (LRVA). F. 50. Ap. 1. B. 140.
4. (LRVA). B. 316.
5. (LRVA). B. 573.
6. (LRVA). B. 2669.
7. (LRVA). F. 473. Ap. 1. B. 3492.
8. (LRVA). Ap. 2. B. 136.
9. (LRVA). B. 138.
10. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. Lietuvos Metrikos mikrofilmų kolekcija. Toliau (LVIA)

LM-38.

11. (LVIA). LM-57.
12. (LVIA). LM-61.
13. (LVIA). LM-86.
14. (LVIA). LM-93.
15. (LVIA). LM-99.
16. (LVIA). LM-131.
17. (LVIA). LM-167.
18. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. Toliau SA-3282. (LVIA)
19. (LVIA). SA-3370.
20. (LVIA). SA-3754.
21. (LVIA). SA-3774.
22. (LVIA). SA-13887.
23. (LVIA). F. 11. Ap. 2. B. 268.
24. (LVIA). F. 378. B. s., 1825. B. 167.
25. (LVIA). 1833. B. 1055.
26. (LVIA). 1839. B. 1137.
27. (LVIA). F. 378. B. s., 1867. B. 132.
28. (LVIA). F. 381. Ap. 10. B. 64.
29. (LVIA). F. 388. Ap. 1. B. 50.
30. (LVIA). F. 515. Ap. 22. B. 151.
31. (LVIA). F. 525. Ap. 2. B. 2315.
32. (LVIA). B. 2509.
33. (LVIA). B. 2510.
34. (LVIA). B. 2511.
35. (LVIA). B. 2512.
36. (LVIA). B. 2513.
37. (LVIA). Ap. 8. B. 371.
38. (LVIA). B. 379.
39. (LVIA). B. 380.
40. (LVIA). B. 381.
41. (LVIA). B. 382.
42. (LVIA). B. 385.
43. (LVIA). B. 387.
44. (LVIA). B. 1178.
45. (LVIA). Ap. 18. B. 618.
46. (LVIA). F. 526. Ap. 7. B. 3206.
47. (LVIA). B. 4832.
48. (LVIA). F. 567. Ap. 27. B. 24.
49. (LVIA). F. Ap. 1. B. 1034.
50. Lietuvos Mokslų akademijos centrinės bibliotekos rankraštynas. F. 4-2817. Toliau (LMACB).
51. (LMACB). F. 16-132.
52. (LMACB). F. 18-228.
53. (LMACB). F. 25-227.
54. (LMACB). F. 43-748.
55. (LMACB). F. 112-1. 2 knyga.
56. (LMACB). F. 112-4.
57. (LMACB). F. 223-29.
58. (LMACB). F. 256-592.
59. (LMACB). F. 256-597.
60. (LMACB). F. 256-3089.
61. Panevėžio kraštotyros muziejaus fondai.
62. Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraštynas. F. 57. B. 53-164. Toliau (VUMBR).

63. (VUMBR).B. 53-170.
64. (VUMBR). B. 55-25.
65. (VUMBR). B. 55-26.
66. Ambros M. Zarys statystyczny szkol Wydziału Wilenskiego. Ateneum Wilenskie. Wilno, 1939, R. 14. Z. 1.
67. Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska. T. 4. Warszawa, nakł. S. Orgelbrandia synow. 1886.
68. Bruns F., Weczerka H. Hansische Handelstrassen. Weimar, 1967. Text.
69. Busch E. Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen - und Schulwesens der Ev./Luth. Gemeiden in Rubland, b. 1. St. Petersburg - Leipzig, 1867.
70. Čerbulėnas K. Gynybiniai arealai Lietuvoje // Mokslas ir gyvenimas. 1971. Nr. 4.
71. Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi in a. d. bissextilem MCMIV. Vilnae, 1903.
72. Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807-1812). V., 1981.
73. Dundulis B. Napoleono armijos kelias per Lietuvą 1812 m. // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 1963. T. 4.
74. Dundulis B. Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII-XVIII a. V., 1979.
75. Elenchus omnium ecclesiorum et universi cleri. Provinciae ecclesiasticae Lituanae pro a. d. 1940.
76. Gilvydis A. Panevėžys // Lietuvos aidas. 1993. Rugs. 16.
77. Jučas M. Lituanikos dokumentai Švedijoje // Lietuvos istorijos metraštis. 1972. V., 1973.
78. Kolupaila S. Nevėžis. Kaunas, 1936.
79. Kurczewski J. Biskupstwo Wilenskie. Wilno, nakł. J. Zawadzkiego. 1912.
80. Kurczewski J. Stan kościołow parafjelnych w djecezji Wilenskiej po najsciu nieprzyjacielskiem 1655-1661. Litwa i Rus. / Red. J. Obst. 1912. T. 3. Z. 3.
81. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1975. T. 2.
82. Lietuvos TSR ekonominė geografija. V., 1957.
83. Lietuvos TSR istorija / Red. J. Žiugžda. V., 1957. T. 1.
84. Lietuvos miestai / Rd. J. Baltakevičius. Šiauliai, 1932.
85. Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys (1795-1844) / Sudarė M. Jučas. V., 1968. T. 3.
86. Lukinas M. Upytės krašto miškai XVI amžiuje // Girios. 1974. Nr. 1.
87. Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje // Pedagogikos darbai. Kaunas, 1970. T. 4.
88. Maksimaitienė O. Panevėžio pijorų mokykla (1727-1832) // LTSR MA darbai. Serija A. 2 (36). 1971.
89. Maksimaitienė O. Panevėžys XVI amžiuje // Lietuvos TSR MA darbai. Serija A. 1 (12). 1962.
90. Maksimaitienė O. Pirmosios žinios apie Panevėžio miestą // Lietuvos TSR MA darbai. Serija A. 2 (11). 1961.
91. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1968. T. 2.
92. Miškinis A. Panevėžio gatvių tinklo raidos bruožai. Panevėžio miesto transporto problemos. V., Panevėžio LTD Vykdomasis komitetas, Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo mokslo ministerija, Vilniaus inžinierinis statybos institutas, Miestų statybos katedra. 1980.
93. Miškinis A. Prie Panevėžio kūrimosi ištakų // Statyba ir architektūra. 1977. Nr. 11.
94. Paltarokas V. Panevėžio bažnyčios. Panevėžys, 1936.
95. Pavulans V. Satiksmes celi Latvija XIII-XVII gs. Riga. 1971.
96. Poets H. Liivimaa kart 1573. Tallinn. MCMXLIII.
97. Przyjalowski W. Zywoty biskupow Wilenskich. Peterburg, 1960. T. 2.
98. Rouba N. Przewodnik po Litwie i Bialejrusi. Wyd. 2. Wilno, nak. E. Nowickiego.
99. Sliesoriūnas F. 1830-1831 metų sukilimas Lietuvoje. V., 1974.
100. Tauta ir žodis. V. knygos. / Red. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1928.
101. Sudeika V., Pranaitis P. Panevėžio miesto istorinė ekonominė apžvalga // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 1972. T. 12.
102. Valančius M. Pastabos pačiam sau. Klaipėda, 1925.

100. Слонимский С. Материалы по истории медицины в Литве.
Tauta ir žodis. V knygos. /Red. V. Krėvė-Mickevičius/ Kaunas, 1928.
101. Sudeika V., Pranaitis P. Panyūžio miesto istorinė ekonominė apžvalga /Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 1972. T. 12.
102. Valančius M. Pastabos račiam sau. Klaipėda, 1925.
103. Центральный государственный исторический архив г. Ленинград, Ф. 218. Оп. 4. Д. 1971. (ЦГИА),
104. (ЦГИА) Ф. 822. Оп. I. Д. 15982.
105. (ЦГИА) Ф. 1285. Оп. 8. Д. 415.
106. (ЦГИА) Ф. 1289. Оп. 15. Д. 133.
107. (ЦГИА) Ф. 1293. Оп. 166. Д. 11.
108. (ЦГИА) Оп. 168. Д. 2.
109. (ЦГИА) Д. 6.
110. (ЦГИА) Ф. 1488. Оп. I. Д. 314.
111. (ЦГИА) Д. 315.
112. (ЦГИА) Д. 319.
113. Центральный государственный архив военно-морского флота. Ленинград, Ф. 3. Оп. 25. Д. 2466. (ЦГФВМФ),
114. (ЦГФВМФ) Оп. 37. Д. 11046.
115. (ЦГФВМФ) Д. 11047.
116. (ЦГФВМФ) Д. 11048.
117. Акты, издаваемые Виленскою археологическою комиссею. Вильна. 1975. Т. 8.
118. Археографический сборник документов, относящихся к истории северо - западной Руси. М., 1870. Т. 8.
119. Географическо - статистический словарь Российской империи / сост. П. Семенов. СПб.: Изд. А.Н. Турбаева, 1873. Т. 4.
120. Гуковский К. Краткий исторический очерк Ковенской губернии. Ковна, 1889.
121. Довнар - Заполский М. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягелона. Киев, 1901. Т. 1.
122. Европейская энциклопедия. СПб: Издание Общества для научных еврейских изданий и издательства Брокгауз - Ефрон. Т. 12.
123. Живописная Россия / Ред. П. Семенов. Спб.М., Издание М. О. Вольфа. 1882. Т. 3. Ч. 1.
124. История еврейского народа. Т. II. История евреев в России. М., 1914. Т. 1. Карта 4.
125. Ковенская губерния за время 1843 - 1893. Ковна, 1893.
126. Любавский М. Литовско-русский сейм. М., 1901.
127. Материалы для географии и статистики России. Ковенская губерния. Сост. Д. Афанасиев. СПб. 1861.
128. Обозрение состояния городов Россиской империи в 1833 году. СПб. 1834.
129. Статистическое изображение городов и посадов Российской империи по 1825 год. СПб. 1830.
130. Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, составленные Статистическим отделом совета МВД. СПб. 1840.
131. Статистические таблицы Российской империи за 1856 год, составленные Статистическим отделом Центрального статистического к-та. СПб. 1858.
132. Улащик Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белорусии. М., 1965.